

דרוש

פרשת מטות-מסעי, תשע"ח, מספר 1277

גד ראובן וחצי המנשה - בין בקשה למימושה

חזוניהל טויטו

יש לזכור כי סיפורנו הוא רק חוליה אחת מבין שתיים העוסקות בנושא זה, ודומה כי רק פרשנות אינטרטקסטואלית של שני המקורות, הכוללים פרשנות פנים מקראית,³ תראה נכונה את היחס בין בקשתם (במ' ל"ב) למימושה (יה' כ"ב),⁴ ובעקבות כך תלמד על המסקנות העולות מבבואה⁵ זו, ואולי אף תיישב את תמיהתנו.

הסיפור, על מימוש בקשתם של שניים וחצי השבטים (ביה' כ"ב), פותח בפניית יהושע לשבטים לשמור "את כל אשר צוה אתכם משה" (ב), ובברכתו להם. שבטי עבר הירדן פונים לארץ הגלעד ובונים מזבח בגלילות הירדן, מעשה שגרים לשבטים מבוכה רבה, והביא את נשיאי ישראל לכעס רב ולהכנות למלחמה. סיומה של פרשה זו בכי-טוב: פיוס וברכות.

בשני הסיפורים, הן בבקשת השבטים והן במימושה, הדמויות משיחות לפי תומן, אך תיאורים כפולים מעין אלה דומים ל"מנגנון" ספרותי המצוי רבות במקרא, והמצביע בין היתר על סיפור מקראי מאוחר ה"מתקן" את הסיפור הקודם לו.⁶ עיון מדוקדק

עיון בסיפור על שבטי עבר הירדן המזרחי בפרשתנו (במ' ל"ב) מעלה תמיהות אחדות, הקשורות הן בבקשת השבטים והן בתגובתו של משה לבקשתם. מפתיע ביותר, שבבטיים שחוו את כל הניסים הגדולים, כגון עשר המכות בזמן שהותם במצרים, קריעת ים סוף ושאר הניסים בהליכתם במדבר, מואסים לפתע בארץ חמדה. מפתיעה יותר תגובתו ה"הפכפכה" של משה. הכיצד תגובתו החרפה והבוטה לבקשתם, בתחילת דבריו, מתעדת ומתחשבת בהם בסוף דבריו? ולא עוד, אלא שהוא נענה לבקשתם ומבטיח להם התנחלות מחוץ לשטחי ארץ ישראל.

הסיפור פותח בבקשתם, המעורפלת בתחילתה¹ ומתבהרת בסופה: "אל תעברנו את הירדן" – סירוב מוחלט להתיישב בארץ ישראל. לשמע דברים קשים אלה, משה כועס מאוד, ומסרב להיענות להם. במענהו (הכולל נאום ארוך בן עשרה פסוקים), משה משווה את התנהגותם להתנהגות המרגלים הרשעים: "ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'?! (ז)!" הוא מאשימם בהסתה למרד, ומשתמש במילה "ארץ" ארבע פעמים כנגד ארבע פעמים שמילה זו מופיעה בבקשתם: "מעבר אל הארץ" (ז); "פה עשו אבותיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ" (ח); "ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'" (ט). בהמשך, משה מזכיר להם את העונש הכבד, עונש המוות, שבא על המרגלים בעקבות כך: "ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר, אם יראו האנשים העלים ממצרים... את האדמה אשר נשבעתי לאבותם לצחק וליעקב" (י-יא).

לאחר דין ודברים, השבטים מפחיתים מעט מדרשתם. בעקבות דבריהם משה מקבל את דרישתם, אך מציב תנאי: "ונכבשה הארץ לפניכם". כלומר, רק לאחר כיבוש הארץ יקבלו הם אחוזה מחוץ לשטחי ארץ ישראל. למרות זאת, הסכמתו לבקשתם המוזרה, להתנחל מחוץ לשטחי ארץ ישראל, עדיין מפתיעה אותנו.

מעיון במדרשי חז"ל ובפרשנות ימי הביניים עולה, כי אין אחדות דעים באשר להערכת הדמויות בסיפור.²

הבקשה ומימושה, תלפיות ח, תשנ"ה-תשנ"ו, עמ' 41-27; א' שפירא, "על פרשנות פנים מקראית: סיפור בני גד ובני ראובן (במדבר לב ויהושע כב) כסיפור בבואה", עיוני מקרא ופרשנות ח: מנחות ידיות והוקרה לאלעזר טויטו, תשס"ח 2008, עמ' 47-68.

3 להכרת סוג זה של פרשנות עיינו: M. Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, Oxford 1975; י' זקוביץ, *פרשנות פנים מקראית*, אור יהודה 1992; הנ"ל, *צבת בצבת עשויה* – מה בין מדרש פנים-מקראי למדרש חוץ-מקראי, תל-אביב 2009; ז"א זליגמן, "ניצני מדרש בספר דברי הימים", *תריץ מט*, תש"ם, עמ' 14-32; א' בזק, *מקבילות נפגשות במקרא*, אלון שבות תשס"ו.

4 סיפור שניים וחצי השבטים זכה להתייחסות בספרות המדרשית וכן לגיתוח מחקרי. במדרש ראו למשל: *במדבר רבה*, פרשת מטות כב, מהדורת מירקין, תשל"ג; *ילק"ש*, מטות לב, תשמ"ו ועוד. במחקר ראו למשל: נ' רבן, "לפני ה'", *תריץ כג* (תשל"ג), עמ' 1-8; ש"א לוינשטם, "מסורת התנחלותם של שבטי גד ראובן וחצי המנשה", *תריץ מב* (תשל"ג), עמ' 12-26; נ' קלאוס "גיתוח ספרותי של שיחת משה ובני ראובן וגד", *עיונים בסיפור המקראי - נאומים, מבנים קדקדיים והשוואות*, ירושלים 1990, עמ' 24-29; E. Assis, "The Position and Function of Joshua 22 in the Book of Joshua", *ZAW* 116 (2004), pp. 528-541.

5 "סיפורי בבואה" הוא סוג של פרשנות פנים-מקראית, ובה סיפור אחד מפרש מחדש את משנהו, ומשמש כעין זימון לעימות בין טקסטים, שיש ביניהם כעין דיאלוג פנימי וסמוי. ראו 45 דוגמאות אצל י' זקוביץ, *מקראות בארץ המראות*, תל-אביב 1995. על סוג המחקר הזה עיינו במיוחד שם, עמ' 11-15; 104-108.

6 כך למשל, מערכת היחסים הסולידרית שבין רות לנעמי במגילת רות "מתקנת" מערכת יחסים קודמת שבין לאה

* ד"ר חזוניהל טויטו, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן ותלפיות - המכללה האקדמית לחינוך.

** מאמר זה - לע"נ אבי מורי ר' מבורך בן שמחה זצ"ל.

1 ביטוי לערפול בבקשתם מצוי בין היתר במילה "ויאמר" הנכפלת, לכאורה, שלא לצורך. על תופעה ספרותית זו ראו: מ' שלוח, "ויאמר...ויאמר", *ספר קורנרין*, תל-אביב תשל"ד, עמ' 251-276. ראו גם פ' פולק, *הסיפור במקרא*, ירושלים תשנ"ד, עמ' 12-16.

2 לסיכום הדעות במדרש ובמחקר ראו: ח' טויטו, "התנחלותם של שבטי ישראל בעבר הירדן המזרחי -

והם פותחים בנאום ארוך הבנוי לתלפיות במבנה קונצנטרי,⁹ אסטטי ואומנותי; נאום אשר מביא בסופו רוגע, פיוס וברכות. 6. בשני המקומות מודגשת מחד גיסא אמונתם התמה של השבטים בא-לוהי ישראל, ומאידך גיסא חוסר נכונות לויתור על עמדתם המוזרה, כעין ניסיון להחזיק את החבל בשני קצותיו.

כאמור, קריאה אינטרטקסטואלית של שני הסיפורים חושפת בפנינו את הפתרון לבעיה שעלתה בתחילת דיוננו. בשניהם מוצגות דמויות חיוביות של אנשים טובים, אנשים עשירים מאוד ובעלי אופי מורכב ומיוחד. העושר אומנם לא העבירם על דעתם האמונית; הם לא התנתקו מתורת ישראל ומעם ישראל, אך הם רצו להתנתק מארץ ישראל – מארץ חמדה. קריאה פרשנית-אינטרטקסטואלית חשפה מסר חבוי הקשור לחשיבותה של ארץ ישראל, והבליטה בכך את מגמתו של משה רבנו בתגובתו החריפה לשבטי עבר הירדן המזרחי. משה, כמנהיג וכמחנך, הפריז בכוונה תחילה בתגובתו, שהרי זהו תקדים ראשון לכך שחלק משבטי ישראל מסרבים להיכנס לארץ המובטחת, ולכאורה מואסים בארץ חמדה. תקדים זה הדאיג את משה, ולכן הגיב תחילה בחריפות גדולה ובהקפדה יתרה, כדי להדגיש את חומרת הבקשה. רק לאחר מכן מיתן את תגובתו, הרגיע, פייס, הבטיח ובירך. מסתבר שתגובתו, שנראתה כתגובה ספונטנית, תוכננה היטב, וממילא אפשר לשער שהתפייסותו הייתה מוכנה וקיימת כבר בתחילת הדיון. כמו כן, משה רבנו רצה ליצור דגם של התייחסות למעשים כגון אלה בעתיד. החזרה הצורנית, העיצובית והאסטטית של הסיפור בספר יהושע חוזרת ומבליטה את הרעיון החינוכי בדבר חשיבותה של ארץ ישראל וההתיישבות בה. בקשתם של שני השבטים וחצי כשלעצמה לא היה חמורה כל כך, ולא הייתה בה הפגנת פחד ממלחמה או קטנות באמונה, כפי שמעיד הכתוב וכפי שידע היטב משה רבנו, מחנכו.¹⁰

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור

על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

יש לשמור על קדושת העלון

בשני הסיפורים מעלה, כי העיצוב האומנותי-אסתטי שלהם בולט במיוחד, וקיים קשר ספרותי הדוק בין הסיפורים. בעקבות כך ניתן לשער, כי בעל ספר יהושע כתב את סיפורו על רקע העיצוב הספרותי של הסיפור בבמ' ל"ב, ועיצב את תיאור האירוע באמצעים אומנותיים-ספרותיים הדומים לסיפור זה, כדי להעביר מסרים חבויים, הנחשפים רק באמצעות השוואה בין הטקסטים.⁷

נקודות דמיון רבות מצויות בין הסיפורים: במבנה השיחה, במטבעות לשון, בביטויים דומים ובמילים מנחות מרובות. מתוך הדמיון הרב שבין הטקסטים, ניכר השוני הגדול, והוא המלמד על המסר החבוי. להלן מספר נקודות דמיון:

1. בשני הסיפורים מצוי מבנה טיפוס של שיחה (כעין "גמלוך"⁸): (א) הקדמה רוגעת; (ב) התפתחות העלילה; (ג) שיא העלילה; (ד) ירידה במתח העלילה; (ה) סיום רוגע, פיוס וברכות.
2. בשני הסיפורים, משאם ומתנם של השבטים נערך עם דמויות מרכזיות בעם ישראל. בפרשתנו: משה, אלעזר ונשיאי ישראל. ביהושע: יהושע, פינחס בן אלעזר הכהן ונשיאי ישראל.
3. בשני הסיפורים מעשה חריג של השבטים גרר אחריו תגובות חריפות. בפרשתנו: הבקשה להתנחל מחוץ לשטחי ארץ ישראל, וביהושע: בניית מזבח בגלילות הירדן.
4. בשני הסיפורים מנהיגי ישראל משווים את מעשיהם של שבטי עבר הירדן למעשה חריג ושלילי של אבותיהם בעבר, מעשה שגרר אחריו תוצאות קשות וחמורות. בבמדבר משה משווה את מעשיהם למעשה המרגלים, שנענשו לבסוף ומתו במדבר. ביהושע השבטים משווים לעכן בן זרח, שמעל בחרם ונידון בסקילה, וכן נזכר עוון פעור (במ' כ"ה). בפרשתנו משה מכנה אותם "תְּרֵבוֹת אֲנָשִׁים חֲטָאִים" (יד), וביהושע הם מכונים 'מרדנים' ו'מועלים': "מֵה הַמַּעַל הַזֶּה אֲשֶׁר מַעַלְתֶּם... לַמֶּרְדֶּךָ הַיּוֹם בְּה' (טז). אם בתורה הם הואשמו בהסתה למרד, הרי שביהושע הם נקראים בפירוש "מורדים".
5. בשני המקומות השבטים נאלצים להצטדק,

לרחל בספר בראשית, שהייתה בנויה על רגשות קנאה ותחרותיות, כפי שהעירה א' פרדס. ראו: הבריאה לפי חוה, תל-אביב 1996, עמ' 82. ראו גם: א' רויטמן וא' שפירא, "ספר יהודית כסיפור בבואה 'מתקן' של מגילת אסתר", בית מקרא קעט (תשס"ד), עמ' 36-48. כך גם משמשת מגילת אסתר כפרשנות מחודשת של סיפורי יוסף, ראו י' גרוסמן, "סיפורי יוסף ומגילת אסתר", אסתר: מגילת סתרים, ירושלים תשע"ג, עמ' 257-260. גם בעל ספר דברי הימים "מתקן" את תולדות ישראל המתוארים בספרים ההיסטוריוגרפיים שקדמו לו, כפי שהעירה לאחרונה ש' יפת בחיבורה המונומנטאלי על תקופת שיבת ציון. ראו: ש' יפת, "הכתיבה ההיסטורית בתקופת שיבת ציון", בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים, ירושלים תשע"ז, עמ' 173-309.

⁷ על "פרשנות פנים-מקראית" בסיפורנו עיינו במקורות המובאים לעיל בהערה 2.

⁸ ה"גמלוך" מכונה גם "מבנה קונצנרני" או "מבנה כיאסטי". על ה"גמלוך" ראו: פ' פולק, הסיפור במקרא, עמ' 214-221. לדבריו: "הסיום שקול כנגד הפתיחה, האיבר השני תואם את זה שלפני הסיום, ואילו האיבר השלישי מקביל ליסוד שלפני האיבר הקודם לסיום. באמצע נמצא הרכיב המרכזי".

⁹ ראו במאמרו של קלאוס (לעיל, הערה 4), עמ' 26. ¹⁰ נראה שדרכו החינוכית מתווה את תגובותיו גם באירועים אחרים בשבתנו במדבר. למשל, במעשה שבירת הלוחות ברדתו מהר סיני, רואים תגובה חריפה שנראית ספונטנית למדי, אך מכך, שלא רק שה' לא כעס עליו אלא אף הודה לו על מעשהו, כדברי רש"י שם "יישר כחך ששברת", ניתן אולי לשער שתגובתו תוכננה היטב, ואינה אלא ביטוי נוסף לדרכו החינוכית.